

Jakob Rigler

TENDENCE PRI RAZVOJU L - A

Iz praslovanščine so slovanski jeziki podedovali trojni *l* (*l*, *l*, *l*). Čeprav sta v tej trojnosti nastopala samo dva fonema, so vendar vsi slovanski jeziki težili k poenostavitvi. Med drugim je pogosto prišlo tudi do sprememb velarnega *l*. Nekateri jeziki in dialekti so velarni *l* še obdržali, drugi so ga spreminjali v različne glasove. Dostikrat je imel *l* glede na pozicijo dvojen razvoj; drugače se je namreč razvijal končni in antekonzonantični *l* kot *l* pred vokalom.

Različne možnosti razvoja *l*-a in v glavnem tudi teritorialni obsegi posameznih inovacij so bolj ali manj poznani. V glavnem torej vemo, kako se je *l* razvijal; ostane pa vprašanje, zakaj se je tako razvijal.

V jeziku se sicer mnogokrat spremeni določen glas v drugega, razvijajo se novi fonemi in izginjajo stari, spreminjajo se celotne fonološke strukture. Večkrat tega še nikakor ne moremo zadovoljivo pojasniti. Tudi pri *l*-u ne moremo popolnoma točno reči, da se je tu razvijal tako in drugje drugače samo zaradi tega ali onega vzroka. Na razvoj vpliva večinoma več faktorjev in šele njihov skupni učinek povzroči spremembe. Vemo, da se *l* lahko artikulira na različne načine (prim. Broch, Očerk, 52 sl., in tam naved. lit.), na kar morda vpliva določena artikulacijska baza. Že to je eden izmed vzrokov različnega razvoja. Pogostna dvojnost v razvoju *l*-a pred vokalom (skupina *la*) in *l*-a, ki zlog zapira (končni in antekonzonantični *-l*), je gotovo do neke mere utemeljena z eksplozijo prvega in z implozijo drugega *l*, kot je domneval že Tomson (Izv. otd. r. jaz. i slo. XVI, 3, 151—4). Toda pri tem so delovali tudi še drugi vzroki.

Iz današnjega stanja v slovenščini se da kaj hitro razbrati neko vsaj rahlo medsebojno povezanost med izgovorom *o*-ja in razvojem *l*-a. In ne samo v slovenščini. Pozneje, ko sem iskal razlage pri drugih slovanskih jezikih, sem našel omenjeno pri Frinti (Fon. pov., 78), kar pa on v glavnem zavrača, da je že Bogorodicki (Obšč. kurs russ. gramm., 376) menil, da je k spremembi *l*-a pripomoglo to, če je bil podoben glas že za prvotni *o*. Tega mnenja menda niso sprejeli in v 5. izdaji, ki mi je edina

dostopna, ga več ne najdem. Vendar natančneje formulirano, povezano tudi z razvojem $l > o$ in ob upoštevanju še raznih drugih momentov, takšno gledanje na razvoj l -a ni brez vrednosti. Seveda ne gre pri tem toliko za način izgovora prvotnega v kot za fonološki sistem govora.

Mislím, da je bila za tendence, ki so usmerjale razvoj l -a, ena izmed bistvenih važnosti fonološka struktura posameznih dialektov oziroma govorov. Če je govor že imel v svojem sistemu u , potem se je l razvijal v u , kadar seveda niso nastopili kaki drugi faktorji. Če pa u -ja v govoru ni bilo, potem je l lahko ostal ali pa se je tudi razvil v kak drug glas, bodisi ϕ , g ipd., lahko v l in seveda ostane tudi možnost, da se je tudi v takem govoru razvil v u , saj se v jeziku lahko razvijajo novi glasovi. Važna pa je bila za razvoj l -a celo distribucija glasu u . Če je govor poznal u samo v poziciji na koncu zloga oziroma pred konzonantom (označujem z $-u$), pred vokali pa je imel labiodentalni v , potem se je navadno razvil v u le končni in antekonzonantični l , medtem ko je v govorih, ki so imeli pred zadnjimi vokali bilabialni u (w), večkrat prešel tudi l pred vokali (skupina la) v u (w). l se je torej najraje vključeval v že obstoječe glasove. Bil je sicer dovolj frekventen, da bi se iz njega lahko razvil nov glas, toda začel se je spreminjati najbrž kmalu po dobi, ko so slovanski jeziki in njihovi dialekti uredili svoje zastopstvo za indoevropski oziroma praslovanski u/w in je ponekod bila lahko še živa tendenca proti bilabialnim pripornikom bodisi nasploh ali v določeni poziciji. Primerjaj o času sprememb w -ja ter o tem, kako se to odraža tudi v substitucijah f -ja pri Popoviću (ZslPh XXIV, 32 sl., zlasti 40—42) in tam navedeni literaturi. Spremembe l -a v že obstoječe glasove so bile možne zato, ker so zaradi tega le redke besede sovpadle.

Vpliv fonološke strukture govora na razvoj l -a pač ne gre jemati kot zakon, ampak le kot močno tendenco, ki je usmerjala razvoj. Seveda je ponekod iz prvotnega središča inovacija lahko zajela nekoliko večje ali pa tudi manjše ozemlje, kot bi pričakovali. Večkrat bo to mogoče pojasniti z bolj ali manj izrazito artikulacijo bilabialnega spiranta za v . Drugod so spet nastopili razni drugi faktorji, ki so bili močnejši od navedene tendence, n. pr. tuji vplivi (kot pri rezijanskem $-l$), včasih verjetno tudi stvari, ki nam iz dosedanjih opisov dialektov še niso razvidne, kot n. pr. morda različna frekvenca posameznih glasov, nekdanje mešanje prebivalstva ipd. Ponekod pa je nasprotovanje navedeni tendenci lahko samo navidezno, kajti v govoru imajo sicer lahko za v labiodentalni spirant v vseh pozicijah, vendar pa imajo lahko kljub temu

še u, ki je nastal po diftongizaciji vokalov, če je diftong razpadel na dva fonema (prim. spodaj o slovaških liptovskih narečjih).

Za govore, ki so poznali samo *v*, a je v njih tudi prišlo do sprememb *l*-a, je jasno, da lahko pričakujemo razvoj v u (seveda poleg razvoja v *l*) in ne v *o* ali podobno v primeru, če so spremenili vsak *l* (tudi pred vokali), torej če je novi glas ostal tudi še v konzonantski funkciji (*ala* > *ava* in ne *ava*), če pa so taki govori spremenili samo končni in antekonzonantični *l*, potem lahko pričakujemo v njih prej širši refleks kot u. V govorih, ki poznajo za etim. *w* razvrstitev *va* : au (kjer sta *v* in u kombinatorni varianti), bo švapanje najmanj verjetno.

V slovenščini, ki je znana po svoji dialektološki razčlenjenosti, je tudi razvoj *l*-a zelo pisan. Ker je treba ločiti končni in antekonzonantični *l* od *l*-a pred zadnjimi vokali, so v slovenskih dialektih naslednje možnosti: *-l, la*; (*-l, la*) *-l, la*; *-u, la*; (*-u, la*) *-u, la* (tudi knjižno); *-u, ua*; *-u, wa*; *-u, va*; *-f, la*; *-ō, la*; *-o, la*; *-a, la*.

S problemom *l*-a v slovenščini so se ukvarjali razni avtorji od znanstvenikov do politikov, ki so se potegovali za elkanje ali so se borili proti njemu. Vendar to ni dosti pripomoglo k znanstveni obdelavi tega problema. Celo Škrabec, ki je precejšen del svojega obsežnega dela posvetil boju proti elkanju, je pomemben na tem področju predvsem zaradi žilavega vztrajanja v obrambi pametne izgovarjave. Ne brez zaslug boja proti elkanju, ki se je končaval prav v času, ko je Ramovš pisal Konzonantizem, pa je razvoj *l*-a v Ramovševem Konzonantizmu (HG II) zelo podrobno obdelan. Le malo manj kot četrtino celotne knjige je porabil za obdelavo raznih *l*-ov. Tu je dokaj podrobno obdelan historični razvoj *l*-a, in kolikor so viri dopuščali, datirane posamezne spremembe. Podano je tudi današnje stanje v narečjih, a še podrobneje je to podano v Dialektih (HG VII). Manj se je Ramovš spuščal v iskanje vzrokov za te spremembe. Panonski *-o, -a* je sicer razlagal z neintenzivno artikulacijo, toda ni poskusil pojasniti, zakaj bi ta neintenzivna artikulacija nastopila.

Na kratko podan pregled razvoja *l*-a v slovenščini, ki potrjuje navedeno tendenco, bi bil tak:

-l, la imajo še do danes ohranjen v večjem delu Bele krajine (glej HG II, 10; VII, 137, 141; Logar, SR XI, 148, 154; zelo podroben opis pa ima J. N. [avratil] v DiS 1889, 193—6). Ohranjen je *l* zlasti v sedanji Beli krajini, v južnem delu pa dobimo *l* (oziroma *l*) celo pred prednjimi

vokali. Na tem ozemlju z *l* ne poznajo bilabialnih spirantov, zato nam postane laže razumljivo, zakaj je tam *l* ohranjen.

Splošen prehod vsakega, tudi končnega *l > l* imajo le v štirih rezijskih vaseh (Baudoin, Opyt, § 37). Tam sicer imajo bilabialne spirante, toda razvoj *l > l* je bil tam vplivan po enakem razvoju v furlanščini (prim. Škrabec, Cv. XXX, 10 d).

Ti pojavi obsegajo manjša ozemlja. Večino slovenskega ozemlja pa zajema prehod končnega in antekonzonantičnega *l > u*. V *u* se je *-l* razvil na vsem ozemlju, ki ima *u* za *-v* (glede na knjižno pisavo pišem *v* — etimološko je bil to seveda *w*). Izjema so le omenjene rezijanske vasi — zaradi tujejezičnega vpliva. V druge glasove se *-l* na tem ozemlju ni razvijal. Sega pa razvoj *-l > -u* v obrobni predelih še nekoliko čez meje ozemlja z *-v*, in sicer v šokarskem dialektu v Beli krajini, obsotelskem, delu osrednjega štajerskega dialekta od Šmarja na vzhod, kozjaškem, goričanskem in kostelskem dialektu. To so vse prav majhni dialekti na robu strnjenegega področja s prehodom *-l > u*. Močna inovacija *-l > u* je tu segla nekoliko preko robov. Vendar za vse navedene dialekte še ni gotovo, da v njihovem sistemu ni bilo glasu *u*. V kozjaškem dialektu imajo (po HG VII, 168) n. pr. za *ō* diftong *ou*, *au*, pozicijsko tudi *öu*, za *ū* imajo *üu*, *öu*, za sekundarno poudarjeni *o* imajo *ou*. Do sedaj še nimamo podrobnih študij o teh dialektih, da bi mogli ugotoviti, ali gre pri teh diftongih za en fonem ali skupino fonemov. Da pa sta vsaj v nekaterih od teh dialektov trčili skupaj dve do neke mere nasprotujoči si tendenci, namreč inovacija *-l > u* in nasprotovanje bilabialnim pripornikom, nam kaže med drugim n. pr. severni del obsotelskega dialekta, kjer tudi za *u < -l* lahko dobimo labiodental (v izglasju zaradi izgube zvonečnosti *-f*; primere glej v HG VII, 154; pojav omenja tudi Žlogar, Letnik c. kr. real. gim. v Kranji 1872, 13, vendar njegovi podatki niso zanesljivi). Isto kaže tudi analogija, ki uvaja v nom. sg. substantivov in adjektivov analogični *l* (n. pr. *stol* itd.); mislim namreč, da se ni razvila zgolj po naključju v tolikšnem obsegu prav v goričanskem dialektu in okolici ter ponekod v obsotelskem dialektu.

V panonski dialektični skupini imajo za *-l* drugačne reflekse. V večjem delu so ga razvili v *-o* (prekmurski, haloški, del prleškega dialekta), v delu Prlekije pa v *-a* (glej Plešič, JA XXVI, 529—534; Ramovš, HG II, 11 sl.; VII, 179, 181, 188; za razmejitvev tudi Kolarič, Pogovori o jez. in sl. [1955], 58, popravek pri Zdravec, JiS I, 61). V goričanskem

dialektu je nekaj mešanja, vendar iz do sedaj znanih podatkov dejansko stanje ni popolnoma razvidno.

Tudi v panonski dialektični skupini se je torej pojavila tendenca po spremembi *-l*. Toda pri *-l* ni bila ustnična artikulacija tako močna kot pri *u*, zato je novi glas, ker v njihovem sistemu prej ni bilo *u*-ja (diftong *ou* < *ō* je bil in ponekod je še zdaj en fonem), lahko prešel v *-ǃ* (sprva najbrž ozek). Manj verjetno se mi zdi, da bi v panonski dialektični skupini imeli že povsem izobražen *-u* in da bi šele nato z neko docela novo inovacijo ta *u* prešel v *o* (glej Ramovš, HG II, 11, 15, oziroma že prej Štrekelj, O Levč. prav., 60, za hrvaščino pa že Jagić, Gram. jez. hèv., 73; medtem ko Pável, A vashidegkúti, 80, nastavlja za prekmurščino *il* > *io* > *üu*). Tudi če bi bila vmesna stopnja *u*, česar pa povsod nikakor ni treba nastavljeti, bi se ta *u*, ker dialekt ni ljubil bilabialnih *u*-jevskih glasov, po vsej verjetnosti zelo hitro spremenil v kak drug glas. Vsi dosedanji dokazi za nekdanji panonski *-u* pa so brez vrednosti. *-üu* namreč ni dovolj močen dokaz za nekdanji splošni *u*, ker je *u* v tem primeru le kombinatorska varianta k *-o*, kajti tudi za etimološki *o* dobimo v taki poziciji *u*, n. pr. *süüča* < *suhoča* (zaradi onemitve *h*). *ü* je namreč pritegnil refleks za *-l* v svoje artikulacijsko območje, zato je zanj *u*. Da bi bil prejšnja stopnja sedanjega *-o* že povsem izobražen *u*, ne dokazuje niti dejstvo, da je v prekmurščini *üu* tudi za nekdanji *-il*, kar je najmočnejši Ramovšev argument za zaporedje *u* > *o*. *i* je namreč prehajal v *ü* tudi v primerih, ko ni bilo v soseščini izrazito močne labialne artikulacije, kot n. pr. *sürotka*, *pláčülo* ipd. Zlasti pa nam nepotrebnost tega zaporedja dokazuje to, da tudi za *io* dobimo *üu* v primeru *tüu* < *tího* (*h* onemi).

Ker v panonski dialektični skupini niso imeli v sistemu *u*-ja, novi glas iz *-l* ni imel možnosti, da bi se povsem vključil v sistem. Vokala *o* in *a* so imeli, vendar do tedaj tudi samo kot zlogotvorna, medtem ko pravzaprav celo zlogotvornega *u*-ja tudi niso imeli drugače kot morda v nekaterih tujkah, onomatopoeičnih in ekspresivnih izrazih, kajti stari *u* je prešel v *ü*, novi iz *l* pa je šele nastajal. Posledica vsega tega je nestabilnost refleksa za *-l* na vsem tem področju, zlasti pa še na ozemlju Prlekije, kar se kaže tudi v različnih variantah na tem že tako majhnem ozemlju.

Če je bila artikulacija ustnic in jezikovega hrbta še manj izrazita kot v prekmurščini, je za *-l* lahko nastopil tudi *-g* (prim. tudi Ribarić, SDZb IX, 69–72), kar imajo v delu Prlekije. Če imajo kraji blizu Rad-

gone sicer *-a*, za poudarjenim *a*-jem pa *u*, moramo v tem videti nekaj disimilatorični proces, ki je nanj najbrž vplivalo še sosednje ozemlje z *u*. Ne vemo pa tudi, koliko so v nekaterih krajih oblike z *-a* prevzete iz sosednjih govorov, kajti še danes se ozemlje z *-a* baje širi (Kolarič, l. c.). Pri tem današnjem širjenju oblik z *-a* gotovo ne gre za fonetični razvoj, ampak samo za prevzemanje, kajti širijo se prav tako oblike, kjer za fonetični razvoj (seveda v okviru tega dialekta) sploh ni možnosti. Razvoj $\text{-}\ddot{o} > \text{a}$, ki ga nastavlja Ramovš (l. c.), ni izključen, celo bolj verjeten je kot razvoj $\text{u} > \text{o}$. Toda dokazovanje s težavnimi razmerji *žō* proti *spā*, *dōč* »daleč« *proti kopanca ali noganca* ne bi bilo posebno prepričljivo, tudi če bi ne bilo nasprotujočih primerov kot *motianca* »pinja« *ipd.*, ki jih pa Ramovš ne navaja. Zanesljivo sklepanje onemogoča pomanjkanje podatkov, saj imamó z vsega tega ozemlja nekaj več podatkov le za Videm ob Ščavnici. Vendar bi dejstvo, da v Prlekiji *ü* ni pritegnil refleksa za *-l* v svoje območje, ampak da imajo tudi *zūa*, kazalo do neke mere na to, da je bil refleks za *-l* v Prlekiji že od začetka širši kot v Prekmurju. Temu mnenju ne nasprotuje sedanji ozki *-o* v ostalem delu Prlekije, kajti ta ožina je sekundarna. V Prlekiji je namreč vsak *-o* ozek in tak je moral postati tudi refleks za *-l*, ko je postal zlogotvoren, če se je hotel vključiti v sistem kot *-o*, ali pa se je moral še bolj razširiti v *-a*. Morda je prav v ožini prleškega *o* vzrok, da dobimo na delu tega ozemlja *a < -l*. Toda vse ozemlje z *-a < -l* je majhno in za zdaj ni mogoče niti povsem zanesljivo reči, ali gre res za popolnoma avtohton pojav ali pa je morda vplivan po kakih uskoških naselitvah.

o in zlasti *a*, ki sta bila kot refleksa za *-l* sprva nezlogotvorna, sta pogosto postala zlogotvorna. To je povzročilo določene spremembe v strukturi besed, proti čemur je nastopila težnja po poenostavitvi, ki je rodila številne analogije.

Pred zadnjimi vokali je imel *l* na precejšnjem delu slovenskega ozemlja enak razvoj kot končni in antekonzonantični. Poleg manjših, že omenjenih področij v Beli krajini in Režiji z *l* in *l*, imajo paralelen razvoj končnega *-l* in *l*-a pred zadnjimi vokali, in sicer v *u* (*w*) v vsej koroški dialektični skupini, v gorenjščini, južno od Ljubljane pa tudi v manjšem delu dolensščine (skoraj do Turjaka). Ločeno od tega ozemlja dobimo ta pojav, ki ga po navadi imenujemo švapanje, še na manjšem ozemlju v okolici Prezida do Delnic, kar je deloma na slovenski, deloma na hrvaški (kajkavski) strani (prim. Ramovš, HG II, 5; Strohal, Rad 153, str. 134).

Tendence pri razvoju

Na vsem ozemlju s tem razvojem, z izjemo področja pri Prezidu, imajo za *v* pred zadnjimi vokali bilabialni spirant. V koroščini imajo za *l* in *v* *u*, a v gorenjščini je artikulacija vsaj zdaj manj zaokrožena (*w*); po novejšem razvoju pa že prehaja v gorenjščini lokalno *w* > *v* (ne glede na izvor). Tisti del dolensščine, ki švapa, tega novega gorenjskega pojava *w* > *v* še ne pozna.

Kot je pri končnem *-l* razvoj v *-u* segel nekoliko čez mejo *-u*, za *-v* pa razvoj *la* > *ua/wa* nasprotno ni zajel vsega ozemlja z *wa* za *va*. Zajel je sicer vse področje z močno in zaokroženo labialno artikulacijo za *v* (n. pr. koroški dialekti), izostal pa je v glavnem v nekaterih dialektih z nezaokroženim ali celo neizrazitim bilabialnim spirantom (deloma rov-tarski in beneški dialekti, pohorski dialekt). To torej ne nasprotuje ome-njeni tendenci, če upoštevamo pri tem v različnih dialektih različne variante fonema *w* v različnih pozicijah (n. pr. *-u* : *w-*) in poleg tega še pri samem *l*-u zgoraj omenjeno Tomsonovo tendenco (implozija : eksplozija), a pri naših zahodnih dialektih morda še furlansko sosodstvo. Na manjših obmejnih področjih in v večjih krajih pa je švapanje tudi že izpodrinjeno.

Zelo velik del slovenskega ozemlja je *l* pred zadnjimi vokali drugače razvil kot končni in antekonzonantični *-l*. Poleg že omenjenih področij z *w* za knjižni *v* ter obenem z *la* ali *la* in z izjemo okolice Prezida ima vse drugo slovensko ozemlje, ki ima labiodentalni *v* pred zadnjimi vokali, za nekdanji *l* pred zadnjimi vokali *l* ali pa še malo velaren *l*. V glavnem imajo *la* (poleg Bele krajine): črnovrški, horjulski, logaški, notranjski, medijski, gornjesavinjski in del dolenskega dialekta. Pri tem *la* gre vsaj ponekod gotovo še za ostanek in ne za novo velarizacijo, kot misli Ramovš (HG II, 4; VII, 72, 73, 95). Na starost tega *l*-a kaže to, da sta ponekod z razvojem *l* > *l* postala *l* in *l* samostojna fonema, ki ju potem različne vokalične spremembe več ne tangirajo. S tem se nam tudi pojasni na prvi pogled nenavadna razvrstitev *l*-a v medijskem dialektu, ki je po prejšnjem pojmovanju ostala nerazložena (podrobneje glej SR XI, 209, op. 4).

Na ostalem področju slovenskega jezika imajo pred zadnjimi vokali *l*.

Omenil bi še to, da lahko tudi ponekod na Gorenjskem (okolica Bohinja) razvijejo v določenih pozicijah asimilatorično na sosednje konzonte *la* > *la* (prim. Baudouin, Otčety, § 83, 85).

Poseben problem pa predstavlja prezidsko švapanje. To bi se v slovensščini še najmanj ujemalo z navedeno tendenco. Danes pozna namreč

ves kostelski dialekt $-l > -u$, v severozahodnem delu pa celo švapanje, čeprav ima za knjižni v v vseh pozicijah v (oziroma f). Že prej je bilo omenjeno, da se l sicer lahko razvije v u tudi v govorih, ki nimajo drugega u . Kot pa za zdaj še ne vemo, kako je n. pr. z diftongi ou , $üu$, ou v kozjaškem dialektu (glej zgoraj), ali namreč predstavljajo en ali dva fonema, prav tako tudi ni preiskano, kako je z diftongi v kostelskem dialektu, ki diftongira vokale navadno v drugo smer (uo), kar bi lahko povzročalo švapanje (ker bi v primeru, da sta fonema $u + o$, stal u pred vokalom). Vendar taka razlaga ni verjetna, ker so diftongi na tem področju najbrž obravnavani kot en fonem. Najvažnejše, kar je treba tukaj upoštevati pri razlagah, pa je, da je to ozemlje jezikovno zelo mešano. Čeprav je Strohalova trditev o pozni kajkavizaciji nekdanjih čakavcev na tem ozemlju v takšni obliki in s takšnimi argumenti kot so Strohalovi (NVj XIX, 110; XXXIX, 77 itd.) po vsej verjetnosti neutemeljena, je vendar treba računati z močnim naseljevanjem Slovencev iz severnejših predelov v te kraje, kjer je bilo nekdanj razvito železarstvo. Gre torej najbrž za direkten vpliv slovenskih govorov s švapanjem, saj poroča Laszowski (Gorski kotar i Vinodol, 42) o doseljencih iz Fužin na Gorenjskem. Ne vemo pa tudi, koliko je vplival na razvoj l -a stik s kočevskimi nemškimi naseljenci, ki jih je bilo v tem predelu nekaj menda celo sloveniziranih (glej Tschinkel, Grammatik der Gottscheer Mundart, 1). Kočevarji so namreč tudi sami prevzeli l in ga do neke mere tudi razvili v u (Tschinkel, l. c., 138 sl., zlasti 139). Švapanje na tem področju ni povsod popolnoma izvedeno. V Delnicah (Strohal, Rad 153, str. 134, 148) ga ni pred u -jem ($< o$, da ga ni pred etim. u , ki je prešel v $ü$, je razumljivo).

Kraji okrog Kostela imajo samo $-l > -u$ (in $-v$ za $-v$). Tu gre lahko samo za nadaljevanje običajne slovenske inovacije ali pa tudi za vpliv priseljencev. Do neke mere je gotovo treba upoštevati tudi to zadnje, saj bi drugače težko razumeli, da je n. pr. v Ravni gori u tudi za $-v$ (razvidno iz primerov pri Majnarić, JF XVII, 139), medtem ko je v Brodu ali tudi v Lokvah (Strohal, Rad 196, str. 65, in 152, str. 171, NVj XXXIX, 229) prevladala nasprotna tendenca in imajo navadno $-v$ tudi za $-u < -l$.

To bi bil kratek pregled razvoja l -a v slovenščini. Vsaj do neke mere je s tem tudi pojasnjen ta razvoj, ki je bil do zdaj v glavnem pojmovan le kot produkt nešteti slučajev. Razumljivo, da ob takem pojmovanju razvoja l -a odpadejo tudi razlage o analogičnem in ne glasoslovnem razvoju $la > la$ ter o potrebnosti razvoja $la > la$ pred razvojem $-l > u$ (Štre-

kelj, O Levč. prav., 45—48; Ramovš, HG II, 8—10), čemur je deloma nasprotoval že Škrabec (Cv. XVIII, 10 d; XXII. 2 c—d). Razvoj *la* > *la* nikakor ni nujen pred razvojem *-l* > *u*, čeprav sta se tedaj oba *l*-a verjetno že razlikovala (prim. Škrabec, Cv. XX, 9 d, 10 c—d; prim. tudi zgoraj navedeno Tomsonovo tendenco). Prav tako ne moremo imeti *la* namesto *la* za analogično, ker bi bilo povsem nerazumljivo, zakaj bi se analogija, ki bi morala biti tako močna, da bi se iz končnic prenesla celo v korenske zloge, ustavila pri končnem in antekonzonantičnem *-l*. Primerov s sonantnim *l*, kjer bi ne bilo nobene skupne točke, ki bi dala podlago za analogijo (Ramovš, HG II, 9), je gotovo manj kot korenskih primerov z *l* pred vokalom, kjer nikakor ni večjih možnosti za analogijo kot pri *toll* < *tl̥l*. Gledano s perspektive celotne strukture jezika, je popolnoma jasno, da je razvoj *la* > *la* glasosloven in ne analogičen.

Za ostale slovanske jezike niti ni nujno pričakovati, da bodo kazali delovanje istih tendenc kot slovenščina. Zlasti jeziki s precej drugačno fonološko strukturo (kot n. pr. poljščina) so lahko razvoj drugače usmerjali. Vendar v precejšnji meri tudi ostali slovanski jeziki kažejo pri razvoju *l*-a delovanje podobnih tendenc kot slovenščina. Za popoln pregled bi bilo treba podrobno analizirati vse njihove dialekte in govore. Vendar kot slovenska tudi druga slovanska narečja niso vsa podrobno obdelana; dosti literature tudi ni dostopne, v raznih sintetičnih delih pa pogosto ne posvečajo dovolj pozornosti teritorialni razširjenosti. Razen tega bi bilo treba ugotoviti fonološke sisteme v historičnem razvoju, saj so v določenem obdobju bili lahko dani pogoji za tak ali drugačen razvoj, nadaljnji razvoj pa je to lahko zabrisal (tu mislim predvsem na razne monoftongizacije). Takšnih analiz tu vsekakor ni mogoče delati. Zato bi za ostale slovanske jezike dodal samo nekaj najvažnejših podatkov in pripomb.

Srbohrvaščina ima večinoma labiodentalni *v*, poleg tega v glavnem ne diftongira vokalov, tako da *u*-ja navadno ni v njihovem sistemu. S tem je razmeroma dobro v skladu tudi razvoj *l*-a. V čakavščini in kajkavščini se je pogosto razvil v *-l*, v štokavščini v glavnem v *-o*, deloma v *-a*, pred vokali v srbohrvaščini v *l*, ki pa je ponekod tudi na pol velaren. Kot za slovensko panonsko dialektično skupino najbrž tudi v srbohrvaščini ni treba nastavlјati za predhodno stopnjo že povsem izobraženega *u*. Že od vsega začetka je bil najbrž ponekod refleks za *-l* širši, drugod ožji. Tudi ta ožji refleks je končno sovpadel z *o*, čeprav ga dobimo v historičnih tekstih nekajkrat zapisanega z *-v* ali *-u*. Drugod se

že znatno pred temi zapisi pojavlja *-o* (o zapisih prim. Jagić, Gram. jez. hêrv., 75; Rad 9, 121; Belić, EJ IV, 517; o *-l* prim. tudi še Ivšić, Rad 196, str. 189—190). Nekaj takega imamo še danes v Banatski Crni gori z ožjim *-o < -l* kot iz etimološkega *o*, v Rekašu pa celo fakultativen izgovor *u* in zelo ozkega *o* (Ivić, Godišnj. Fil. fak. u Novom Sadu I, 151). Izgovor v Rekašu pa lahko podpira romunski vpliv, kajti govor je obkrožen z romunščino in vsaj knjižna romunščina pozna *u*. Timoško-lužniški del staroštokavskih govorov, ki kot makedonščina in bolgarščina ni vokaliziral končnega *l*, pozna za *v* sicer *w* v vseh pozicijah, vendar je ta *w* zelo neizrazit, pasivno artikuliran (glej Belić, Dial. ist. i juž. Srb., 153, 164; SDZb II, 22).

V makedonščini in bolgarščini imajo v glavnem *l* ali *l* in labiodentalni *v* za *v*. V vzhodni bolgarščini imajo v določenih pozicijah tudi *u* (Miletić, Das Ostbulg., 89, 155, 200, 234), vendar bi vse kazalo, da je ta *u* že mlad, sekundaren. Razen tega prehaja v posameznih krajih, predvsem v zahodni makedonščini *-l > u* (Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., 131; Vidoeski, Porečkiot govor, 21) in prav redko celo *l* pred vokali *> w* (Vidoeski, l. c., 21). Ker v zahodni makedonščini intervokalični *v* pogosto onemi (Koneski, Godišen zb. Fil. fak. Skopje I, 111 sl.), tam *v* najbrž ni bil izrazito artikuliran, tako da pojav *l > u*, ki je v makedonščini gotovo mlad, ni naletel na kako tendenco nasprotovanja bilabialnim pripornikom.

Ruščina ima v glavnem *v* in *l*, v nekaterih narečjih pa tudi drugačne reflekse. *w*, *u* za *-v* imajo zlasti v južnem in zahodnem delu južnovelikoruskih govorov, v delu vzhodne skupine severovelikoruskih in v nekaterih srednjevlikoruskih govorih (Durnovo, Očerki, 173). *u < -l* pa imajo v zahodnem delu južnovelikoruskih govorov in v severovzhodnem delu evropske SSSR (Avanesov, Očerki, 169, 171). Večkrat se *u* za *l* in za *-v* krijeta, dosledno pa ne. Nimajo prav na vsem ozemlju z *u* za *-v* prehoda *-l > u*. V s. v. r. pa imajo prehod *-l > u* tudi v nekaterih govorih z *-v* (vsaj po podatkih pri Avanesovu, Očerki, 171, Kuznecovu, Russ. dial., 65, medtem ko Durnovo, Vvedenije, 116, 118, omejuje v s. v. r. *u* za *-v* in *u < -l* na isto ozemlje). K temu bi pripomnil, da misli Avanesov (Očerki, 171) pri s. v. r. razvoju *l*-a na tujejezični vpliv. V nekaterih redkih sibirskih in severnih govorih poznajo tudi prehod *l > w* pred vokali (švapanje), kar pa je prav tako znano nekaterim tamkajšnjim neruskim dialektom (Kuznecov, l. c., 65).

V ukrajinščini in beloruščini imajo \underline{u} za $-v$ in obenem prehod $-l > \underline{u}$, ki je ponekod v določenih kategorijah že analogično odpravljen.

V gornji in dolnji lužiščini imajo za v bilabialni glas v vseh pozicijah (tudi pred vokali), obenem pa so razvili tudi vsak $l > \underline{u}$, w (podobno kot v naši koroščini).

V poljščini s pomorjanščino je zelo pogosten prehod vsakega $l > \underline{u}$; obenem pa imajo za v večinoma labiodental (le v nekateih področjih in morda samo v določenih pozicijah imajo tudi \underline{u} — prim. Urbańczyk, Zarys, 26 in tudi 62). Poljščina bi se zato še najmanj ujemala z navedeno tendenco. Vendar bo treba glede možnosti, da je bil v sistemu vendarle tudi \underline{u} , upoštevati razne diftongizacije vokalov (o poljskih diftongih kot skupinah fonemov glej Stieber, Rozwój fon., 48), saj že najstarejši podatki o poljskem švapanju (walczenie) kažejo sovpad $\underline{uo} < lo$ z $\underline{uo} < o$ (glej Zwoliński, BPTJ IX, 90 sl.). Zaradi (vsaj v dostopni literaturi) večinoma samo približno lokaliziranih pojavov in različnih možnosti, da v dialektu eksistira w/\underline{u} , ni mogoče tu navesti, koliko je na ozemlju z $w/\underline{u} < l$ lahko že prej eksistiral w/\underline{u} . Razen tega je treba upoštevati, da je razširjenost $\underline{u} < l$ v sedanjem obsegu razmeroma mlada (zelo se je razmahnila v 19. in 20. stoletju — GHJP, 151) in mogoče tedaj jezik že ni več nasprotoval bilabialnim pripornikom ter da gre ponekod lahko tudi za prevzemanje iz sosednjih morda naprednejših področij (podobno kot lahko opazujemo pri nas vdiranje \underline{u} -ja v Belo krajino — glej DiS 1889, 194). Razen tega pa poznajo ponekod menda tudi podobne pojave kot slovenska panonska dialektična skupina ali srbohrvaščina, saj poroča Škrabec (Cv. XVIII, 5 d) o poljskem dialektičnem $a > l$ (citira Baudouina, Encykl. Povsz. II. XXII, 814).

Podobno stanje kot v poljščini je v češčini in slovaščini, samo da tam \underline{u} za $-v$ dialektično bolj pogosto nastopa (prim. Frinta, Fon. pov., 14 sl.), a prehod $l > \underline{u}$ je redkejši. Diftongi pa so različno obravnavani, ponekod kot en fonem, drugod kot skupina fonemov. Včasih lahko razvoj navedeni tendenci samo na videz nasprotuje. Navedel bi samo primer iz podrobno opisanih slovaških liptovskih narečij. V vseh liptovskih narečjih so razvili končni $-l > \underline{u}$ (deloma je \underline{u} že odpravljen) le v vzhodnem delu (in na dveh prav majhnih področjih) imajo \underline{u} tudi za l pred vokali. Obenem pa imajo na koncu zloga \underline{u} za $-v$ na vsem ostalem liptovskem ozemlju, le v tem vzhodnem delu z \underline{u} iz vsakega l imajo za v labiodental v vseh pozicijah (prim. Stanislav, Lipt. nár., 185, 195 sl.). Toda prav v tem vzhodnem delu razpade diftong $\underline{uo} < o$ zaradi izgube kvan-

titetnih korelacij na dva fonema, medtem ko je na ostalem ozemlju ta diftong en fonem (Stanislav, l. c., 46). Na ta način so imeli v vzhodnem delu \underline{u} celo pred vokali, in to je po vsej verjetnosti vplivalo na splošen prehod l -a v \underline{u} .

Verjetno bo na podoben način mogoče še marsikje spraviti razvoj l -a v sklad z navedeno tendenco. Upoštevati pa je seveda treba, da je obravnavana tendenca samo en faktor, ki je vplival na razvoj, sedanje stanje pa je rezultat še številnejših drugih faktorjev.

Résumé

Le son l se développait sous l'influence des nombreux éléments, cependant la structure fonologique des dialectes fut une des fortes tendances directrices de son évolution. C'est un fait qui concerne surtout l'évolution ancienne du son, lorsque dans les langues et les dialectes slaves la tendance déterminant la modification du w vieux slave probablement ne s'était pas encore évanouie. L'existence du \underline{u} ainsi que la distribution du \underline{u} furent des moments importants conditionnant l'évolution du l : dans certains dialectes dans tous les cas l devient \underline{u}/w , tandis que dans les autres ce changement ne s'est produit que dans la position finale et avant la consonne, ce qui n'est pas un pur hasard. Mais l'image du système d'un dialecte n'est pas complète sans \underline{u} qui résulte de la diphtongaison des voyelles, dans le cas où la diphtongue représente un groupe de phonèmes. De même c'est la structure du dialecte dont dépend l'évolution de $-l$ en o , ou $-l$ en \underline{u} .

Dans la langue slovène, la modification du son l coïncide en grande ligne avec la tendance mentionnée. Mais cette tendance n'est qu'un des éléments de l'évolution, qui ont formé l'état actuel de la langue. L'évolution du l de Rezija, par exemple, fut aussi sous l'influence de l'idiome de Friouli, tandis que le dialecte de Prezid porte l'imprunte de la colonisation, etc. La supposition que le changement $-l > -o$, ou $-l > -a$ produit dans le groupe dialectale de Pannonie résulte d'un \underline{u} ancien et complètement formé n'est pas acceptable. De même, la modification $-l > -l$ précédant les voyelles finales ne s'est pas produite par l'analogie mais suivant les lois phonétiques, et la supposition que le changement $la > la$ soit antérieure à l'évolution $-l > -u$ est intenable. Le l dialectal actuel qui précède la voyelle finale est grosso modo un survivant de l'état ancien et n'est aucunement un produit de quelque vélarisation nouvelle. La distribution du son l (c'est à dire de sa variante interdentale) dans le dialecte de Medija s'explique par le même phénomène.

Les tendances pareilles à celles qui on dirigé la langue slovène se manifestent dans une grande mesure aussi dans les autres langues slaves.